

"Əziz dost" haqqında söz

Telman ORUCOV

Mən tərcümeyi-hal romanları ilə ixtisaslaşmış digər yazıçıların əsərlərini də oxumuşam. Onların içərisində İrvinq Stounun Vinsent van Qoqun həyatından bəhs edən "Həyat eşqi", Cek Londona həsr edilmiş "Yəhər üstündəki dənizçi" romanlarını və Mikelandeoloya həsr olunmuş "əzablar və sevinc"lər"ini qeyd etmək istəyirəm. Lakin heç kəs bu sahədə Andre Morua ilə müqayisə oluna bilməz. O, gözəl ədəbiyyat tədqiqatçısı olmaqla yanaşı, həm də əvəzsiz insan tədqiqatçısıdır, güclü tarixçidir və ən nəhayət, qeyri-adi istedadlı qələmə və heç kimlə müqayisə edilməyən obrazlı dil və oxunaqlı ifadə tərzinə, cılalanmış söz ehtiyatına malikdir. Bəlkə də, Morua XX əsrdə Plutarx üslubunu davam etdirərək böyük yazıçıların, elm və siyasi xadimlərin bir heykəltarası tişəsi ilə mürəddən ifadəli heykəlini yonmaqla, onların əbədiləşdirilməsi yolunda əvəzsiz xidmət göstərmişdir. Onun fransız, ingilis və rus yazıçıları haqqında esseləri də böyük maraqla oxunur. Ensiklopedik biliyə və arxeoloq məharətinə malik olan bu tədqiqatçının gözəllərindən heç nə yayınmır, nə qəhrəmanlarını ehatə edən mühit, nə onun siyasi və ictimai fəaliyyət vektorlarını müəyyən edən qüvvələr və amillər, nə həmin dövrün adamlarının mentaliteti və düşüncə tərzini, nə qəhrəmanların şəxsi keyfiyyətləri, ləyaqət və qüsurları, nə də onların əsərlərindəki ideya və bədii qayələri. Ecəzkar rəssam kimi o, hər bir yaxmanın, rəngi öz yerində vurur, bu vaxt həm işıq-kölgə vasitələrindən, həm də impressionistlər kimi plenerdən ustalıqla istifadə edir. Bütün bunlar onun qəhrəmanlarının malik olduğu bir zirvəni - ölməzliyi ona da, onun əsərlərinə də qismət edir. İlahiyyət alimi Laktantsinin yazdığına görə, "ölməz insanın özü allaha ən gözəl himndir". Mən dostlarıma məsləhət görürdüm ki, belə görkəmli düha ilə tanışlığa can atınsınlar, bu vaxt heç nə itirmədən çox şey qazanarsınız. Morua qələmi ən primitiv zövqləri də nəcipləşdirə, yaxşılaşdırır bilir, oxucunun yüksək zövqünün formalaşması üçün möhkəm bir trampolin yaradır.

İndi isə bir qədər ingilis ədəbiyyatının nümunələrinə öləri də olsa, nəzər salaq. İngilis ədəbiyyatının Şekspirdən sonrakı dövrünün görkəmli nümayəndəsi XVIII əsrdə yaşamış Lourens Sternidir. Onun Fransaya səyahət və Şekspirin tələkə obrazından əxz etdiyi Yorik adlandırıldığı adının macaraları həvəslə oxunur. XIX əsr isə bu ədəbiyyata Çarlz Dikkens, Stivenson, Valter Skott, Oskar Uayld, Con Qolsuorsi, bir az sonra isə Somerset Moem, Konan Doyl, Aqata Kristi kimi nəhəng yazıçılar vermişdir. Əsərlər orijinalda daha

maraqla oxunur. Uşaqlara "Mauqli"dən tanış olan Redyard Kiplinq kimi yazıçının hekayələri, müstəmləkə Hindistanında yaşayan ingilislərin, hinduların və müsəlmanların əhvalatlarını təsvir edir.

Azərbaycan oxucusu Şerlok Holms vasitəsilə də yazıçı Konan Doylu kəşf etmişdir. Məni dilinin zənginliyi və zərifliyi ilə heyran edən Qolsuorsinin "Forsaytlar haqqında saqa" romanı və Somerset Moemin "Teatr", "Ay və xırd pul" və "Şəkilli pəncərə pərdəsi" povestləridir. Varlı və çoxlaylı bir zadəgan ailəsinin - Forsaytların həyatından bəhs edən beş cildlik bu dastan tipli əsər göstərir ki, pula allah kimi sitayiş edildiyi ailələrə xoşbəxtlik, bir qayda olaraq, heç vaxt qonaq olmur, bəlkə, bəziləri qısa müddətdə yalnız bu kabusun varlığı haqqında təəvvürə malik olmaq imkanı tapır. Forsaytlar öz cəmiyyətlərinə kənardan daxil olmuş ən istedadlı adama belə həqarətə baxır, əsərdəki memarı təhqiramiz qaydada "deniz qulduru" adlandırılır. Var-dövlətin daimi atributa çevrildiyi bu ailənin hər bucağında cürbəcür bədbəxtliklər məskən salmışdır. Əsərin ifadə tərzini, dili olduqca zərifdir, müəllif qoca Forsaytın ağacın altından sakitcə ölmünü onun bığının üstünə düşən ağac tozcuğunun daha o, nəfəs almadığından tərənəməməsi ilə təsvir edir. Romanın qəhrəmanları elə bil ki, qədim yunan mifindəki, oğullarını itirib daim göz yaşları axıdan daşa dönmüş Nioba kimi allahlar tərəfindən lənətlənmişlər və onların həyatından həqiqi insan xoşbəxtliyi yoxa çıxmışdır.

Moemin povestləri isə insan talelərini tədqiq və təhlil etməklə insan həyatının mənasını qiymətləndirməyə cəhd edir. Onun Çində yerləşən xristian karmelit sektasından olan rahibə qadınların həyatı fonunda bir ingilis qadının üzgün məhəbbəti naminə ərinə xəyanət etməsi, onların Honkonqdan xolera yuvası olan Cənubi Çinə işləməyə getməsinə ərinin xəyanətə dözməyərək, bu dəhşətli xəstəlikdən ölmesini və ölüm anında da xahişinə quduz itlə müqayisə edən seirle cavab verərək, onu əfv etməməsinə, nəhayət, məşuqunun əclaflığını, öz karyerasını qorumaq naminə arvadını hər cür bədbəxtliklərə düşürməyə hazır olduğunu göstərməklə, məğrur qadının bu alçaqlıqla barışmadığını təsvir etməklə. məhəbbətin ianə olmadığını, dilənçi payı kimi qəbul edilmədiyini göstərir. "Teatr" əsərində isə gözəl və məşhur aktrisa şəxsi həyatında xoşbəxt deyil, onun sevgi axtarırları uğursuz qurtarır, oğlunun dostu ilə intim yaxınlığının da bu oğlan üçün bir uşaq şıltaqlığı olduğunu dərk etdikdən sonra, bu təşnəsi söndürülməyən qadın qəlbi, daha narahət günlər yaşamağa başlayır. "Ay və xırd pul" əsərində isə məşhur rəssamın sərgüzəştlərindən, xüsusən prototipi olan məşhur rəssam Pol Qogen kimi Taiti adalarındakı tapıntılardan bəhs olunur.

İngilisdilli xalqların ədəbiyyatına gəldikdə gənc və zəngin amerikalı ədəbiyyatına müraciət etmək maraqlı olar. Edqar Po, Folkner, Fitsçerald, Heminquey, Teodor Drayzer, Con Apdayk, Artur Xeyli daha populyar olsa da,

Azərbaycan oxucusu bu ədəbiyyatla Fenimor Kuperin hinduları təsvir edən əsərləri, O'Henrinin gözəl novellaları və Mark Tvenin güclü yumoru, Cek Londonun "Marten İden" romanı və qızıl axtaranların macəralarına həsr olunmuş povestləri vasitəsilə daha yaxından tanışdır. Edqar Po öz əsərlərində ilk dəfə detektiv və fantasmaorik janrlara müraciət edir. Fenimor Kuper özünün "Axırncı mögikan", "Pionerlər" və digər əsərləri ilə uşaqların ən sevimli yazıçılarından biri hesab olunur. O'Henrinin lirik və güclü yumorla dolu kiçik novellaları bizə onun dövrünün Amerikasına haqqında cild-cild əsərlərdən daha çox məlumat verir.

Con Apdaykın "Gəl evləmək" əsərində gecikmiş məhəbbətin şirinliyi və şiddətli ustalılıqla təsvir olunur. Bu əsəri oxuyanların çoxu özlərini Apdaykın qəhrəmanları ilə müqayisə edir, onlara oxşamağa çalışır. Heminquey isə bir vaxtlar bizdə çox məşhur olmuşdur. Onun "Zənglər kimə çalınır" və "Əlvida, silah" romanları, "Qoca və dənizçi" povesti bir etiraf nağılı kimi bir nəfəsə oxunur. Artur Xeyli isə ədəbiyyata maraqlı bir üslub gətirmişdir, o, adi əhvalatlar fonunda ölkəsinin iş dünyasında, biznes aləmində cərəyan edən hadisələri böyük bələdçilik qabiliyyəti ilə təsvir edir. Axı "Otel" və "Aeroport" romanları son səhifədə oxucunu intizardan qurtarmır. 90-cı illərdə ədəbiyyata gəlmiş hüquqşünas Con Qrişhom özünün dünyada məşhur olan üç bestsəlləri ilə - "Firma", "Müstəri" və "Gödek qutan" əsərlərində amerikalı mafiyasını indiyədək tam məchul olan nöqtələrdən tədqiq etməyə başlayır və bu qənaətə gəlir ki, böyük dövlətin əlində olan imkanlar mafiyanın qüdrəti qarşısında cılız və aciz görünür. Bu yazıçı həm də yeni yazı tərzini gətirmişdir, burada hadisələr olduqca sürətlə, dinamik inkişaf edir, sözlər əsərin anatomik skeletini təşkil edən orqanlar rolunu oynadığından, heç bir cümlə əsərin fabulasına xidmətdən kənar qalmır. Mən ingilis dilində mütaliə edənlərə bu əsərləri oxumağı məsləhət görürəm. Çünki əsər vasitəsilə amerikalı hüquqşünaslığı ilə də mükəmməl tanış olmaq imkanı əldə edilir.

Digər ingilisdilli ədəbiyyatdan Avstraliya qadın yazıçısı Kolin Makkalounun 80-ci illərdə çox məşhur olan "Cəngəlliklərdə şərq deyənələr" romanını qeyd etmək istəyirəm. Əsər kiçik qız Meqqinin keşiş Ralf ataya məhəbbətinin ilk anından, bu məhəbbətin onlara bəxş etdiyi qısa xoşbəxtliyin və şərtliklərin ucubandan, dini yasaqların qorxusundan bu sevgi qayığının həyatın realılıqları qayasına çırpılaraq məhv olmaq səviyyəsinə gəlib çatdığını təsvir edir. Onların məhəbbətinin yeganə məhsulu olan oğulları Yunanıstanda dənizdə batıb öldükdən sonra Meqana Ralfa çox sərt qaydada bu bədbəxtliklərə onun səbəb olduğunu söyləyir və keşiş Ralf həyatın ona bəxş etdiyi yüksək mövqə ilə şəxsi həyatının bədbəxtliyi arasında elə bil ki, çəkilə zindan arasında qalmaqda davam getirə bilmədiyindən, son anda öz şərcisini oxuyaraq döşünü cəngəlliyin iti tikanları ilə yaralayıb, həlak olan mifik quşlar kimi,

onun ürəyini didib-dağıdan bu dərdlərə, bu keşməkeşlərə dözə bilmir, həyatdan insan məmnuniyyəti tapmadığını görə onunla vidalaşır. Meqana isə ən ağır bədbəxtliklərin qarşısında belə əyilmir, çünki onun məhəbbət adlı bir məbədəyi var, onun həyatı Nuhun qayıdığı kimi bədbəxtliklər dənizində üzsə də, həyatını nurlandıran məhəbbətdə təskinlik tapır və təəssüratlarında tez-tez oyanan bu göyərçin ona zeytun budaqlarından olan sevinc çələngi bəxş edir.

60-cı illərin əvvəlində Lui Araçon Çinqiz Aytmatovun "Cəmilə" povestindəki sevilən qadınla Daniyarın əhvalatını XX əsrin Romeo və Cülyettası adlandırdığı kimi, mən də cəsarət edib deyə bilərəm ki, Makkalounun əsəri saf məhəbbəti tərənnüm edən ən qiymətli əsərlərdən biri hesab oluna bilər. Bu qadın yazıçı özündən bir əsr yaşlı olan rəfiqələri "Tom dayının koması" romanının müəllifi Harriet Biçer Stounun və məşhur "Ovod"un yaradıcısı Etel Lilian Voynicin gözəl ənənələrini davam etdirmişdir.

Alman ədəbiyyatı da olduqca zəngindir. Kim Hötenin "Faust"unu və ya "Gənc Verterin iztirabları"ni oxumamışdır? Axı sonuncu kitabı Napoleon daim hərbi yürüşlərində özü ilə götürürdü. Şillərin pyesləri, Nitsşenin fəlsəfi əsərləri, Remarkın böyük maraqla oxunan "Zəfər tağı", "Üç yoldaş", "Qara obelisk" romanları, Feyxtvangerin "Qoyya" romanı, Henrix və Tomas Mannın əsərləri, Henrix Heynenin şeirləri çoxlarına tanışdır. Avstriya ədəbiyyatı isə Stefan Tsveyqin gözəl povestləri, xüsusən "Ürəyin dözməzliyi" əsəri və hekayələri, Freyding insan fəaliyyətinin motivlərini tam başqa sahədə - iki cinsin intim münasibətində axtaran elmin əsasını qoyan psixoanaliz bərədəki əsərləri ilə tanıdır.

İspandilli ədəbiyyatın Servantes, Lope de Veqa, Qarsia Lorca, Jorj Amadu, Qabriel Qarsia Markes, Oktavio Pas kimi nümayəndələrini yaradıcılığı ilə tanışlıq adama çox şey verir. Argentinanın sonralar prezidenti olmuş Sarmyentonun "Fakundo" əsəri bu ölkənin keçən XIX əsrin 30-40-cı illərində Rusiyanın indiki yaşadığı dövrə çox oxşar olan biabırçı həyatının müdhiş səhnələrini təsvir edir. Markesin isə "Tənhalığın yüz ili" və digər əsərləri özünün sürrealist əhvalatları ilə oxucunu elə bil ki, qeyri-real, virtual bir aləmə aparır.

Biz başqalarından fərqli olaraq daim Şərq ədəbiyyatının mövcud imkan daxilində izləmişik. Bir vaxtlar "Kəlilə və Dimnə" və "Qabusname" əsərləri stolüstü kitabə çevrilmişdi. "İnostrannaya literatura" jurnalı vasitəsilə müasir dünya ədəbiyyatının bir çox qiymətli nümunələri ilə tanış olmaq imkanı tapdığımız kimi, bu jurnalda Sudan yazıçısının bir kənd delisinin həyatından bəhs edən və "happy end"lə bitən - kəndin ən gözəl qızının ona ərə getməsi ilə tamamlanan romanı mənə olduqca böyük təsir bağışladı. Mən Misir yazıçısı Nəcib Mahfuzun Nobel mükafatına layiq görülən romanını da "Mən bir gecə"nin bugünkü davamı kimi qəbul etdim.

(Ardı var)